

УДК 349.42

*Т. О. Коваленко***ДЕФЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА
СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Важливе місце в економіці України посідають суб'єкти аграрного підприємництва. У 2013 р. виробництвом аграрної продукції займалося 59 тис. аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, які використовували 23,2 млн га сільськогосподарських угідь. Аграрний сектор економіки формує близько 65% фонду споживання населення та забезпечує національну продовольчу безпеку України [4]. Одним із інструментів стимулювання розвитку аграрного ринку є інститут банкрутства. Особливості сільськогосподарського виробництва (сезонність, істотна залежність від природнокліматичних умов, використання живих організмів і природних ресурсів як основних засобів виробництва тощо) зумовлює необхідність законодавчого закріплення специфіки відновлення платоспроможності й банкрутства суб'єктів аграрного підприємництва.

У юридичній науці України теоретичні і практичні проблеми правового регулювання банкрутства суб'єктів аграрного підприємництва досліджують Р.Г. Афанасьєв, О.М. Бірюков, Є.О. Васильєв, Б.М. Грек, В.В. Джунь, Б.М. Поляков, Г.В. Пронська, В.В. Радзивілюк, М.В. Телюкіна, М.І. Тітов та інші вчені. Проблеми накладення стягнення на земельні ділянки за боргами їхніх власників розглядаються в наукових працях І.І. Каракаша, В.В. Носіка, К.П. Пейчева, М.Ю. Покальчука, Н.І. Титової. Окремі правові аспекти банкрутства фермерських господарств висвітлювались у роботах М.С. Долинської, В.В. Джуня, Б.М. Полякова, Н.І. Титової, науково-практичних коментарях Законів України: «Про фермерське господарство» [7], «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [5], а також у підручниках з аграрного права [1, с. 97–101]. Водночас у юридичній доктрині України відсутні спеціальні дослідження банкрутства суб'єктів аграрного підприємництва після викладення Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у новій редакції 2011 р., що зумовлює актуальність статті.

З 19 січня 2013 р. набула чинності нова редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 22 червня 2011 р. (далі – Закон), у якій окремі статті присвячені особливостям правового регулюванню банкрутства сільськогосподарських підприємств (ст. 86) і фермерських господарств (ст. 93). Аналіз приписів указаних статей свідчить, що, незважаючи на істотне оновлення Закону, у ньому не враховані зауваження та пропозиції аграрно-правової науки України щодо усунення дефектів правового регулювання банкрутства суб'єктів аграрного господарювання.

1. Відповідно до п. 4 ст. 86 Закону, у разі ліквідації сільськогосподарського підприємства у зв'язку з визнанням його банкрутом рішення щодо земельних ділянок, які є власністю такого підприємства, надані йому в постійне чи тимчасове користування, у тому числі на умовах оренди, приймається відповідно до Земельного кодексу України (далі – ЗК України). Особливості накладення стягнення на земельну ділянку, яка належить на праві власності суб'єкту аграрного підприємництва – банкруту, визначаються залежно від категорії та цільового призначення такої ділянки. Ураховуючи цінність і пріоритетність земель сільськогосподарського призначення як основного національного багатства, нормами земельного законодавства передбачена специфіка відчуження земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (ст. ст. 130, 139, п. 13, п. 15 Розділу X «Перехідні положення» ЗМ України від 25 жовтня 2001 р.). Зокрема, у п. 15 Перехідних положень ЗК України встановлена тимчасова заборона до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше від 01 січня 2016 р. укладати угоди купівлі-продажу або відчужувати іншим способом земельні ділянки, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв). Аналіз указаної норми засвідчує, що вона має загальний характер, поширюється на всі випадки укладення угод щодо відчуження земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва – як у добровільному порядку, так і у примусовому, і не передбачає винятків щодо можливості відчуження вказаних земель у процедурі банкрутства їхнього власника. У судовій практиці звертається увага, що можливість звернення стягнення на земельні ділянки, призначені для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, в умовах мораторію на відчуження цих земель є предметом дискусій. Норма, що забороняє будь-яким способом відчуження земельних ділянок, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб, для ведення товарного сільськогосподарського виробництва не передбачає винятків для звернення стягнення на земельну ділянку [3].

2. У ст. 130 ЗК України закріплено переважне право купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення громадянами України, які постійно проживають на території відповідної місцевої ради, де здійснюється

продаж земельної ділянки, а також відповідними органами місцевого самоврядування. Водночас у ч. 3 ст. 86 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» передбачено переважне право *сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, які розташовані в цій місцевості* (виділено мною – Т. К.), на придбання об'єктів нерухомості, які використовуються для цілей сільськогосподарського виробництва та є у власності сільськогосподарського підприємства, визнаного банкрутом. Ураховуючи, що норма ст. 86 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» є спеціальною, порівняно із відповідною нормою ЗК України, прийнята пізніше й, окрім того, є гарантією переходу земельних ділянок для товарного сільськогосподарського виробництва у власність суб'єктів аграрного підприємництва, при банкрутстві сільськогосподарського підприємства переважне право на придбання його земельних ділянок та об'єктів нерухомості, які використовуються для цілей сільськогосподарського виробництва, мають сільськогосподарські підприємства й фермерські господарства, розташовані в цій місцевості. Для забезпечення переважного права придбання майна боржника арбітражний керуючий надсилає повідомлення про продаж майна боржника особам, котрі займаються виробництвом або виробництвом і переробкою сільськогосподарської продукції та володіють земельною ділянкою, безпосередньо прилеглою до земельної ділянки боржника, а також опубліковує в друкованому органі за місцезнаходженням боржника інформацію про продаж майна боржника на торгах із зазначенням його початкової ціни.

3. Відповідно до ч. 1 ст. 93 Закону, підставою для *визнання фермерського господарства банкрутом* (виділено мною – Т. К.) є його неспроможність задовольнити протягом шести місяців після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне й інше соціальне страхування, повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Разом із тим, згідно зі ст. 37 зазначеного Закону, господарський суд у судовому засіданні за участі сторін приймає постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру у випадках, передбачених цим Законом, а саме: закінчення процедури розпорядження майном за пропозицією розпорядника майна боржника та на підставі рішення зборів кредиторів (ст. 27), відхилення плану санації комітетом кредиторів (ст. 29), звернення комітету кредиторів до господарського суду із клопотанням щодо припинення процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури за наслідками розгляду звіту керуючого санацією (ст. 37), після дострокового припинення процедури розпорядження майном фермерського господарства (ст. 93) тощо. Системний аналіз наведених положень законодавства про банкрутство дає підставу зробити висновок про те, що в п. 1 ст. 93 Закону України «Про віднов-

лення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» мова йде не про підстави визнання фермерського господарства банкрутом, а про підстави порушення справи про банкрутство фермерського господарства.

4. У ч. 2 ст. 93 Закону передбачено, що заява голови фермерського господарства про порушення справи про банкрутство подається до господарського суду за наявності письмової згоди всіх членів фермерського господарства. Проте в законодавстві не передбачено механізму отримання згоди всіх членів фермерського господарства, форми, у якій має бути висловлена така згода, тощо. Неврегульованим залишається питання ініціювання головою фермерського господарства справи про банкрутство такого господарства за наявності заперечень одного або кількох його членів, особливо у випадках, коли голова, згідно із положеннями законодавства, зобов'язаний звернутись із відповідною заявою про банкрутство до господарського суду.

5. У ч. 9 ст. 93 Закону передбачено, що в разі визнання господарським судом фермерського господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, до складу ліквідаційної маси такого господарства включаються нерухоме майно, яке *перебуває у спільній власності членів фермерського господарства* (виділено мною – Т. К.), у тому числі насадження, господарські й інші будівлі, меліоративні та інші споруди, продуктивна й робоча худоба, птиця, сільськогосподарська та інша техніка й обладнання, транспортні засоби, інвентар та інше майно, набуті для фермерського господарства на загальні кошти його членів, а також право оренди земельної ділянки й інші майнові права, які належать фермерському господарству і мають грошову оцінку. Наведений припис не враховує правової природи фермерського господарства як самостійної юридичної особи й суперечить низці приписів Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р., відповідно до ст. 21 якого фермерське господарство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах майна, яке є його власністю. Так, відповідно до ст. 31 ЗК України, землі фермерського господарства можуть складатись із такого: а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі; б) земельних ділянок, що належать громадянам-членам такого господарства на праві приватної власності; в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди. На думку Н.І. Титової та М.Я. Ващишин, відповідальність за своїми зобов'язаннями несе фермерське господарство, тому на вимогу кредитора може бути звернене стягнення на земельну ділянку, яка є власністю самого фермерського господарства, а не його членів [6, с. 188–189]. Отже, приписи ст. 93 Закону щодо можливості накладення стягнення на земельні ділянки й майно, що перебуває у спільній власності членів фермерського господарства, мають бути вилучені.

6. Земельна ділянка, на яку звертається стягнення у процесі банкрутства суб'єкта аграрного підприємництва, має бути оцінена згідно із вимогами чинного законодавства. Відповідно до ст. 201 ЗК України, при здійсненні цивільно-правових угод щодо земельних ділянок використову-

ється експертна грошова оцінка. Для земельної ділянки, яка продається на аукціоні, така оцінна вартість є початковою. У ст. 43 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» передбачено, що майно, яке підлягає реалізації в ліквідаційній процедурі, оцінюється ліквідатором. Під час продажу майна банкрута на аукціоні вартість майна, що визначається ліквідатором, є початковою вартістю. Водночас земельним законодавством установлені спеціальні вимоги до оцінювачів земельних ділянок. Так, згідно зі ст. 7 Закону України «Про оцінку земель» від 11 грудня 2003 р., оцінювачами з експертної грошової оцінки земельних ділянок можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які склали кваліфікаційний іспит і одержали кваліфікаційне свідоцтво оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок відповідно до вимог зазначеного Закону й Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. На основі аналізу зазначених норм земельного законодавства можна зробити висновок, що ліквідатор не має права здійснювати оцінку земельних ділянок, на які накладається стягнення за боргами банкрутів. На підставі ст. 98 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» він повинен залучати оцінювачів для оцінювання земельної ділянки банкрута шляхом укладення договору з оплатою їхніх послуг за рахунок боржника, визнаного банкрутом, якщо інше не встановлено угодою з кредиторами.

7. Аналіз приписів чинного законодавства дає підстави зробити висновок, що процедура накладення стягнення на земельні ділянки у процесі банкрутства суб'єкта аграрного підприємництва врегульована суперечливо. Зокрема, окремі норми щодо порядку проведення земельних аукціонів містяться у ст. ст. 134–139 ЗК України, а також у ст. ст. 49–76 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». При цьому зазначені законодавчі акти по-різному визначають порядок проведення земельного аукціону, осіб, які мають право проводити такі аукціони, порядок оформлення результатів земельного аукціону тощо. Так, відповідно до ст. 49 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», організатором аукціону є визначена замовником фізична або юридична особа, котра має ліцензію на проведення торгів і з якою замовник аукціону уклав договір на проведення аукціону. Водночас, згідно зі ст. 135 ЗК України, суб'єкт господарювання, який має ліцензію на проведення земельних торгів та уклав із організатором земельних торгів договір про їхнє проведення, визнається виконавцем земельних торгів. Можна навести й інші приклади колізій у регулюванні порядку проведення земельного аукціону. Зокрема, згідно зі ст. 57 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», початкова вартість майна визначається арбітражним керуючим, тоді як у ст. 136 ЗК України передбачено, що підготовка лотів до проведення земельних торгів у разі звернення стягнення на земельну ділянку включає проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки

відповідно до Закону України «Про оцінку земель», установлення стартової ціни лота дорівнює ліквідаційній вартості земельної ділянки, що визначена за результатами експертної грошової оцінки земельної ділянки. Вирішення колізій між приписами ЗК України та Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» щодо порядку накладення стягнення на земельні ділянки й відчужувані права на них у процедурі банкрутства потребує застосування колізійних правоположень і колізійних норм.

Відповідні колізійні норми закріплені як у ЗК України, так і в Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Так, згідно зі ст. 135 ЗК України, звернення стягнення на земельні ділянки або права на них (оренди, суперфіцію, емфітевзису) здійснюється державним виконавцем під час виконання рішень, що підлягають примусовому виконанню в порядку, установленому Законом України «Про виконавче провадження», з урахуванням особливостей підготовки до проведення та проведення земельних торгів, визначених цим Кодексом. Тим часом у ст. 49 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» передбачено, що продаж майна боржника в провадженні у справі про банкрутство здійснюється в порядку, установленому цим Законом, шляхом проведення торгів у формі аукціону, за винятком майна, продаж якого, відповідно до законодавства України, здійснюється шляхом проведення закритих торгів. Продажу підлягають усі види майна боржника, призначеного для здійснення господарської діяльності, за винятком прав і обов'язків, які не можуть бути передані іншим особам. У ст. 2 вказаного Закону закріплена колізійна норма, відповідно до якої саме Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» має пріоритет перед іншими законодавчими актами України в регулюванні відносин, пов'язаних із банкрутством суб'єктів підприємницької діяльності, за винятком випадків, передбачених цим Законом. Аналіз його норм засвідчує, що таких спеціальних випадків щодо проведення земельних аукціонів ним не передбачено. Отже, кожен із аналізованих законодавчих актів установлює пріоритет саме його приписів у регулюванні питань щодо проведення земельних торгів у процедурі банкрутства.

Застосування змістового й темпорального правоположень при вирішенні колізії норм земельного та господарського права в частині регулювання порядку проведення земельних аукціонів дають підстави для висновку щодо пріоритетності відповідних приписів саме ЗК України. По-перше, норми, які регулюють порядок проведення земельних аукціонів і закріплені у ЗК України, є спеціальними й мають пріоритет над відповідними нормами Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» більш загального характеру. По-друге, земельні ділянки та права на них є особливими об'єктами правовідносин, мають спеціальний правовий режим, що регулюється самостійною галуззю права — земельним правом. По-третє, норми щодо проведення земельних аукціонів були прийняті пізні-

ше та закріплені у ЗК України у 2012 р., тоді як відповідні норми Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» були прийняті у 2011 р. Отже, порядок накладення стягнення на земельну ділянку або права на землю у процедурі банкрутства регулюється приписами Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» із обов'язковим урахуванням особливостей проведення земельних аукціонів, визначених у главі 21 ЗК України.

8. З метою забезпечення збереження цільового призначення майна фермерського господарства, у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» доцільно було б передбачити можливість продажу цілісного майнового комплексу фермерського господарства – банкрута. Адже, як зазначає В.В. Джунь, під час процедури санації необхідно забезпечити формування ринкової ціни комплексу, яка може бути набагато вищою, ніж сукупна ціна комплексу у випадках його продажу частинами [2, с. 139]. Згідно з вимогами чинного законодавства, такий продаж можливий лише на закритих торгах громадянам України, які мають право на створення фермерського господарства, або юридичним особам України для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Відповідно до ст. 22 Закону України «Про фермерське господарство», громадяни, котрі придбали на підставі цивільно-правової угоди майно фермерського господарства як цілісний майновий комплекс, зобов'язані подати в установленому порядку Статут фермерського господарства на державну реєстрацію.

Отже, у законодавстві України закріплено спеціальний порядок відновлення платоспроможності й банкрутства суб'єктів аграрного підприємництва, що зумовлюється особливостями правового режиму їхнього майна та земельних ділянок, а також специфікою сільськогосподарського виробництва. Разом із тим окремі приписи спеціальних ст. ст. 86 «Особливості банкрутства сільськогосподарських підприємств», 93 «Особливості банкрутства фермерського господарства» оновленого Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» суперечать положенням аграрного, цивільного, господарського й земельного законодавства, не враховують рекомендацій аграрно-правової науки. Цим зумовлена необхідність унесення змін до зазначеного Закону з метою більш чіткого врегулювання процедури відновлення платоспроможності або банкрутства суб'єктів агробізнесу, а також узгодження його приписів із нормами Цивільного, Господарського й Земельного кодексів України, Закону України «Про фермерське господарство».

Література

1. Аграрне право України : [підручник] / за ред. В.М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
2. Джунь В.В. Інститут неспроможності : світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : [монографія] / В.В. Джунь. – Л. : Інститут технологій бізнесу і права, 2000. – 180 с.
3. Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 травня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sc.gov.ua/>.

4. Павлова Г.Є. Особливості аграрного сектора в національній економіці / Г.Є. Павлова // Ефективна економіка. – 2014. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2729>.
5. Поляков Б.М. Закон України «О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом» : [научно-практический комментарий] / Б.М. Поляков. – К. : ІнЮре, 2003. – 272 с.
6. Титова Н.І. Фермерське господарство як організаційно-правова форма реалізації громадянами України прав на землі / Н.І. Титова, М.Я. Ващишин // Землі сільськогосподарського призначення : права громадян України / за ред. Н.І. Титової. – Л. : ПАІС, 2005. – 368 с.
7. Фермерське господарство : правові засади створення, функціонування та припинення / за ред. М.В. Шульги. – Х. : ТОВ «Одісей», 2004. – 464 с.

А н о т а ц і я

Коваленко Т. О. Дефекти правового регулювання банкрутства суб'єктів аграрного підприємництва. – Стаття.

У статті досліджено особливості законодавчого регулювання підстав, умов і порядку банкрутства сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств після викладення Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у новій редакції 2011 р.; виявлено юридичні дефекти правового регулювання й запропоновано шляхи їхньої мінімізації.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, фермерське господарство, банкрутство, ліквідація, накладення стягнення на земельну ділянку, юридичні дефекти.

А н н о т а ц и я

Коваленко Т. А. Дефекты правового регулирования банкротства субъектов аграрного предпринимательства. – Статья.

В статье исследованы особенности законодательного регулирования оснований, условий и порядка банкротства сельскохозяйственных предприятий и фермерских хозяйств после изложения Закона Украины «О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом» в новой редакции 2011 г.; обнаружены юридические дефекты правового регулирования и предложены пути их минимизации.

Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие, фермерское хозяйство, банкротство, ликвидация, наложение взыскания на земельный участок, юридические дефекты.

S u m m a r y

Kovalenko T. O. Defects of legal regulation of agrarian business subjects' bankruptcy. – Article.

In the article the peculiarities of legislative regulation of the grounds, conditions and procedure of bankruptcy of agricultural enterprises and farms after the presentation of the Statute of Ukraine “On recovery of debtor’s solvency or recognition of its bankruptcy” as amended 2011, have been investigated; legal defects of legal regulation were detected and ways to minimize them were justified.

Key words: agricultural enterprise, farm, bankruptcy, liquidation, imposition of foreclosure on the land parcel, legal defects.